

Dramaturgický přístup Ervinga Goffmana

K českému vydání Goffmanovy knihy *Všichni hrajeme divadlo*

JIŘÍ ŠUBRT*

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

The Theatrical Approach of Erving Goffman

On the Czech publication of Goffman's book *The Presentation of Self in Everyday Life*

Abstract: Erving Goffman has been called a 'sociological classic of the second generation', but it is hard to classify him in terms of any one theoretical school. He is regarded as one of the most important representatives of the micro-sociological paradigm. Although he had much in common with interpretative sociology, he did not consider symbolic interactionism or phenomenology as providing a solid starting-point for sociological research. His ambiguities mean that his own work has been subject to many different interpretations. While for some it mainly represents 'the sociology of dissimulation', for others it is becoming one of the starting-points for an account of the basic features of the auto-genesis of the social order.

Sociologický časopis, 2001, Vol. 37 (No. 2: 241-249)

Klasik druhé generace

Erving Goffman je autorem, o němž se u nás už sice mnohé napsalo, ale až donedávna neměl český čtenář možnost seznámit se s jeho myšlenkami v autentické podobě. Alespoň částečně tuto informační mezeru nyní vyplnilo Nakladatelství Studia Ypsilon, které v roce 1999 vydalo český překlad Goffmanovy první významné práce *The Presentation of Self in Everyday Life* (z roku 1959) pod názvem *Všichni hrajeme divadlo: Sebe prezentace v každodenním životě*.

Goffman (1922-1982) studoval na University of Toronto a na University of Chicago. Studium zakončil v roce 1949; poté následovaly dva roky výzkumné stáže na University of Edinburgh, kde začal pracovat na své disertaci (dokončené v roce 1953). Po několika letech vyplněných nejrozličnějšími aktivitami (1954-1957 působil jako visiting scientist v National Institute of Mental Health ve státě Maryland), byl v roce 1958 povolán na University of California v Berkeley, kde byl o 4 roky později jmenován řádným profesorem. V roce 1969 odešel na University of Pennsylvania ve Filadelfii a zde působil až do konce svého života.

V roce 1981 byl zvolen prezidentem American Sociological Association. Během svého téměř třicetiletého vědeckého působení Goffman publikoval jedenáct knih, jež zaznamenaly širokou odezvu a byly přeloženy do mnoha jazyků. Vedle *The Presentation of Self in Everyday Life* patří k těm nejznámějším *Asylums* (1961), *Encounters* (1961), *Behavior in Public Places* (1963), *Stigma* (1963), *Interaction Ritual* (1967), *Frame Analysis* (1974).

Němečtí autoři Robert Hettlage a Karl Lenz označují Goffmana za „sociologického klasika druhé generace“. Goffman působil v sociologii relativně dlouhou dobu jako outsi-

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: PhDr. Jiří Šubrt, CSc., katedra sociologie FF UK, Celetná 20, 116 36 Praha 1, e-mail jiri.subrt@ff.cuni.cz

der a za svého života byl jen málokým považován za teoretika prvního řádu. Uznávaným se stal zejména po vydání *Frame Analysis*, knihy, která je patrně jeho hlavním dílem. Zájem o Goffmanovy práce významně vzrostl po jeho smrti.

Popularitu těchto prací lze vysvětlit zejména tím, že vtipnou a srozumitelnou formou analyzují každodenní život lidí. Setkáváme se v nich s „malými světy“ a událostmi, jaké reprezentují běžná každodenní setkání, úřady, ústavy, noční kluby, večírky, telefonní rozhovory, reklamní spoty, aktivity rozhlasových moderátorů, podvodníků, špiónů, lékařů a pacientů. Goffman odsuzoval čisté, od problémů všedního dne oddělené teoretizování. Na své současníky působil poněkud rozporuplným dojmem. Na jednu stranu vystupoval ve svém oboru jako nonkonformista, který neváhal vytknout sociologickému bádání banálnost a inkompetenci, na druhou stranu se s rolí sociologa bytostně ztotožňoval a přistupoval ke svému oboru s vážností a vysokým nasazením. Ani dnes není jeho dílo čteno a interpretováno ustáleným způsobem. Jestliže pro jedny představuje především „sociologii přetvářky“ [Keller 1991: 123], pak pro druhé se stává jedním z východisek výkladu základních rysů autogeneze sociálního řádu [Šrubař 1993: 8].

V publikaci *Sociologické školy, směry, paradigmata* je Goffmanovo dílo zasazeno do rámce „dramaturgické sociologie“ a je zařazeno také pod heslo „teorie sociální interakce“. Dramaturgickou sociologii vymezuje M. Petrusek dvěma způsoby: 1. v obecném slova smyslu jako sociologickou perspektivu, která přenáší z běžného a teatrologického jazyka do sociologie metaforu, že život je divadlo, a využívá přitom rozsáhlou teatrologickou metaforiku; 2. ve specifickém významu jako koncepci, již poprvé navrhnul právě E. Goffman v implicitní polemice s parsonsovským strukturalismem a lazarsfeldovským empirismem. Za dva základní inspirační zdroje Goffmanovy sociologie označil Petrusek Meadův symbolický interakcionismus a Durkheimovy analýzy rituálů (v *Elementárních formách náboženského života*); výstižně také poznamenává, že Goffman (tím jak analýzu chování v roli začlenil do celého kontextu teatrální metaforiky) vrátil Lintonem zavedenou metaforu sociální role zpět na jeviště, na scénu [Sociologické... 1994: 184].

Rakouská socioložka Hilde Weisssová řadí Goffmana do širokého proudu teorie sociálního jednání, představované symbolickým interakcionismem, fenomenologickou sociologií, sociální dramaturgií a etnometodologií a reprezentované takovými jmény jako G. H. Mead, H. Blumer, A. Schütz, P. L. Berger, T. Luckmann, H. Garfinkel. Ke Goffmanovu dramaturgickému přístupu má blízko zejména Garfinkelova etnometodologie [Collins a Makowsky 1984: 236 an., Giddens 1999: 91], která svými výzkumnými metodami orientovanými na problematiku každodenní konverzace zkoumá (ale zároveň také radikalizuje) v empirické rovině mnohé z toho, co Goffman formuloval v podobě teoretických tezí a esejistických postřehů.

Během osmdesátých a devadesátých let našly Goffmanovy myšlenky odezvu v oblasti obecné sociologické teorie, ale i ve sféře specializovaných sociologických disciplín a výzkumných programů (Goffmanova analýza rámců ovlivnila např. výzkum interpersonální komunikace, masové komunikace a kolektivní paměti). V knize *The Constitution of Society* (1984) se Goffmanem nechal výrazně inspirovat A. Giddens, který od něj přejímá nejen koncept jednajících lidských bytostí jako znalých a rutinizovaných aktérů, ale částečně i konceptualizaci časoprostorových souřadnic lidského jednání (rozlišení předních a zadních regionů).

Zařadit jednoznačně Goffmana k určitému teoretickému proudu je obtížné. S jistotou lze konstatovat snad jen to, že Goffman je jedním z nejdůležitějších zástupců mik-

rosociologického paradigmatu. Jak říká Robert Hettlage, Goffmanův příspěvek k sociologii nespočívá v tom, že by vymyslel „mikroskop“ analýzy, nýbrž v tom, že tento „mikroskop“ učinil funkceschopným [Hettlage 1999: 191].

Ačkoliv má Goffman blízko k interpretativní sociologii, symbolický interakcionismus ani fenomenologii za dostatečné východisko sociologického bádání nepovažoval. Spíše než s pokusy zařadit Goffmanovo dílo paradigmaticky, se dnes můžeme setkat s přístupy, které výklad tohoto díla staví na jeho ústředních tématech a konceptech, které jsou reprezentovány takovými pojmy jako „dramaturgický přístup“, „management dojmů“, „přední“ a „zadní region“ (*The Presentation of Self in Everyday Life*), „totální instituce“ (*Asylums*), „distance od role“, „centrované/zaostřené“ a „necentrované/nezaostřené interakce“ (*Encounters*), „identita“ (*Stigma*), „face-work“, „rituál“ (*Interaction Ritual*), „rámce“ (*Frame Analysis*).

Management dojmů

Jakékoli organizované společenství lze podle Goffmana studovat dramaturgickým přístupem, tedy z hlediska ovládání dojmů v dané instituci. Tento přístup nahlíží člověka v jeho obvyklých situacích, v nichž prezentuje sám sebe a svou činnost před ostatními přítomnými. Tak jako na divadle, setkáváme se v rámci jednotlivých institucí s jedinci – účinkujícími, kteří cosi předvádějí těm druhým – obecnstvu a při tom se snaží kontrolovat dojem, který si o nich jejich okolí vytváří.

Situaci, která takto vzniká, se snaží všichni přítomní (účinkující i obecnstvo) nějakým způsobem vyložit, definovat. Tím se podle Goffmana vytváří jakýsi interakční *modus vivendi*: Účastníci přispívají k jednomu společnému výkladu situace, což neznamená ani tak skutečnou shodu na něčem, co reálně existuje, jako spíše shodu v tom, že budou respektována ta a ta tvrzení. Shoda panuje obvykle navíc i v přesvědčení, že je žádoucí, aby se společnost vyhnula otevřenému konfliktu různých výkladů situace. Tato úroveň shody je označena jako pracovní „konsensus“ [Goffman 1999: 17].

V knize *Všichni hrajeme divadlo* věnuje Goffman primární pozornost dramaturgickým problémům účastníka, který předvádí svoji činnost ostatním. Ať už je cíl oné prezentace jakýkoliv, podstatné je, že jedinec usiluje o navození určitého dojmu, jímž ovlivní, jak přítomní danou situaci definují. Proto je v jeho zájmu kontrolovat chování druhých, především jejich reakce na něho samého.

Společnost, jak poukazuje Goffman, je organizována tak, že každý jednotlivec, který přímo či nepřímo tvrdí, že je osobou určitého konkrétního druhu, automaticky uplatňuje nárok, aby byl hodnocen a aby se s ním zacházelo způsobem, jaký osoba tohoto druhu může očekávat [ibid.: 19]. Účinkující se snaží navodit určitý dojem a publikum si o tom vytváří jistý úsudek. Octne-li se jedinec ve společnosti druhých, snaží se obvykle tyto přítomní získat o něm informace nebo využít již jednou nabyté znalosti, které jim pomohou charakterizovat situaci, odhadnout předem, co od nich dotýčný očekává a co oni mohou očekávat od něj [ibid.: 10]. I pozorovatelé, kteří účinkující osobu neznají, mohou v jejím chování a vzhledu nalézt záchytné body, které jim umožní aplikovat na ni jisté posuzovací stereotypy.

Událost spojenou s prezentací jednotlivce vnímá okolí jako celek složený ze dvou částí: Jednou částí může tento jedinec relativně snadno manipulovat, neboť jde převážně o jeho verbální tvrzení. Nad druhou má zdánlivě minimální kontrolu, protože je odvozena z celkového dojmu, jakým jeho vystoupení působí. Okolí se proto snaží využít

druhé části k ověření té první. Jedinec, který si tuto tendenci okolí dokáže uvědomit, se ovšem snaží jednat tak, aby svůj verbální projev doprovodil patřičným výrazem a náležitým dojmem. Tím se vytváří scéna pro jakousi informační hru.

Společenský kontakt je konstruován stejně jako kontakt scénický. Jednotlivec, který hraje určitou úlohu, se při tom může se svým výkonem ztotožňovat v různé míře (upřímný jedinec se ztotožňuje zcela, cynik naopak minimálně). Ať tak či onak, od svých pozorovatelů vystupující obvykle požaduje, aby dojem, který v nich vyvolává, brali vážně. Snaha o udržení určitého dojmů – Goffman hovoří o umění řídit dojmy (*the art of impression management*) – která je spojena s kontrolou výrazových prostředků, má řadu dramaturgických aspektů, které Goffman postupně analyzuje za pomoci takových pojmů jako „představení“, „role“, „dramatizace“,¹ „inscenování“ výkonu, „scéna“, „zákulisi“.

Vedle toho ovšem používá i pojmy jiné proveniencí. K nim patří např. „fasáda“, „tým“ či „region“. Fasáda (*front*) označuje „tu část jednotlivcova představení, která slouží obecným a ustáleným způsobem k výkladu situace pro ty, kdo představení sledují. Fasáda je tedy standardní výrazové vybavení, které jednotlivec záměrně či mimoděk užívá během svého výkonu.“ [ibid.: 29] Součástí fasády je jednak „scéna“ (tj. rozmístění objektů v prostoru, předměty, kulisy, rekvizity), jednak „osobní fasáda“ (ty části výrazového vybavení, které nejúžeji identifikujeme se samotným účinkujícím, tzn. vzhled, oblečení, odznaky úřadu, ale také vystupování, gestikulaci, způsob mluvy). Běžně se očekává, že mezi scénou a osobní fasádou existuje logická spojitost a vzájemná korespondence. Jednotlivec, který se chopí určité ustálené společenské role, obvykle zjišťuje, že konkrétní fasáda již pro ni byla ustavena; fasády jsou, jak říká Goffman, „spíš vybírány, nikoli utvářeny“ [ibid.: 34].

Protože individuální výkon jednotlivce nepředstavuje při zkoumání nejruznějších druhů interakce dostatečné východisko, zavádí Goffman termín „tým“, jímž označuje jakýkoli soubor jednotlivců, kteří spolupracují na realizaci jedné úlohy. Postavení jednotlivců v týmech není velmi často rovnocenné. Z někoho může být přidělením hlavní role učiněna hvězda,² jiný se naopak může dostat před obecnost jen zřídka.

Každý tým hraje svou úlohu před druhým týmem. Z tohoto pohledu je nutno uvažovat nikoli o dramatické akci, nýbrž o dramatické interakci. Označíme-li jeden tým jako účinkující a druhý jako obecnost, odhlížíme alespoň na čas od toho, že i druhý tým předvádí určitý týmový výkon. Tím, že oba týmy směřují k určité jednotě ve svém projevu, představuje tato interakce nikoli kakofonickou směsicí jednotlivých hlasů, nýbrž spíše určitý druh dialogu a souhry dvou týmů [ibid.: 93].³

Výkony účinkujících a publika se odehrávají v určitém prostoru; Goffman hovoří o regionech. Region charakterizuje jako místo, které je do určitého stupně ohraničené barié-

¹) Charakteristickým znakem dramatizace je to, že „jednotlivec v přítomnosti druhých naplňuje svou činnost náznaky, které dramaticky zvýrazňují a dokreslují skutečnosti, které by jinak zůstaly nejasné nebo skryté“ [Goffman 1999: 36]. Ve stejném směru působí také „idealizace“, označující tendenci účinkujících nabízet svým pozorovatelům dojem, který je nejruznějšími způsoby idealizovaný (např. okázalým využitím status-symbolů).

²) Goffman upozorňuje na to, že jedinec s dramaturgickou dominancí nemusí mít dominanci řídicí. Jako příklad uvádí pohřeb, kde nebožtík je dramaticky dominantním účastníkem, zatímco reprezentant pohřebního ústavu má dominanci řídicí a průběh obřadu řídí.

³) Goffman si je vědom toho, že pro určité typy interakcí (víceletýmové situace) je model dvou týmů nevhodný.

rami vnímání [ibid.: 108]. Regiony se dělí na přední, kde je výkon úlohy prezentován, a zadní, kde je připravován.⁴ K těmto dvěma typům regionů je možné přiřadit ještě region zbytkový, tedy „vnějšek“ (jsou jím všechna místa, která nejsou vymezena předním a zadním regionem). Jednotlivce, kteří se nacházejí na této vnější straně instituce, lze označit jako „nezasvěcence“. Přístup do předního a zadního regionu je regulován tak, „aby se obecnstvu zabránilo vidět do zákulisí a nezasvěcencům vstoupit do výkonu, který jim není určen“ [ibid.: 230].

Přední region je místo, kde představení probíhá. Pevné znakové vybavení předního regionu je tou částí fasády, která je označována jako scéna [ibid.: 108]. Tento region může obecnstvo udržovat pod dohledem a kontrolovat ho. Jinak je tomu ale se zadním regionem, který je označován jako zákulisí. Běžně praktikovaná technika „managementu dojmů“ vyžaduje, aby cesta z předního regionu do zákulisí byla pro členy obecnstva uzavřena nebo aby celý zadní region zůstal před obecnstvem ukryt. Zadní region bývá běžně umístěn v sousedství předního regionu. Díky tomuto sousedství může být účinkujícím poskytována ze zákulisí pomoc a on může svůj výkon občas přerušit krátkou chvilí odpočinku.

Přístup účinkujících vůči přítomnému obecnstvu se obvykle liší od postojů, které tyto osoby projevují v zákulisí (při vystoupení z role) vůči nepřítomnému obecnstvu. Z hlediska „managementu dojmů“ patří k nejzajímavějším „okamžiky, kdy účinkující vystupuje ze zákulisí a vstupuje do míst pro obecnstvo nebo naopak, protože v těchto momentech můžeme pozorovat obdivuhodné navlékání a snímání role“ [ibid.: 120-121].

Cílem týmu je udržet ten výklad situace, který se snaží navodit svým představením. Skutečnosti, jež mohou dojem vyvolaný výkonem týmu zdiskreditovat, představují zdroj „destruktivních informací“, které se obecnstvo nesmí dozvědět. Tým proto musí být schopen kontrolovat informace a udržet jistá tajemství.

Jednotlivci, kterým se podaří k těmto tajemstvím proniknout, a mohou tak pro tým představovat hrozbu, jsou hráči „diskrepantních rolí“. Jednu skupinu hráčů těchto rolí představují ti, kteří přicházejí do příslušného společenství v přestrojení (Goffman pro jejich označení používá pojmy jako konfident, volavka, tipař, falešný zákazník). Další skupinu představují osoby, které během výkonu nejsou přítomny, ale vlastní o něm „nečekané“ informace (specialisté, důvěrníci, kolegové).

Jestliže se dva týmy prezentují navzájem jeden druhému za účelem interakce, členové obou týmů mají tendenci zachovávat jakousi „tichou dohodu“, resp. pracovní konsensus, který zajišťuje, že komunikace nevybočí ze obvyklých mezí. Pokud by mělo k nějakému narušení dojít, jsou obě strany obvykle připraveny opačnému týmu mlčky a taktně pomoci žádoucí dojem udržet.

V případě, že v důsledku nejrůznějších incidentů, *faux pas*, neočekávaných událostí či nevhodných gest k narušení přece jen dojde, mohou účinkující, obecnstvo i nezasvěcení využít k záchraně výkonu určité metody (Goffman hovoří o sebeobránných a ochranných metodách). Velmi důležitá je v takových situacích míra taktu obecnstva a nezasvěcenců. Je logické, že má-li být obecnstvo v zájmu účinkujících taktní, musí se

⁴) Hovoříme-li o předním nebo zadním regionu, činíme tak vždy z hlediska konkrétního výkonu a funkce, jímž dané místo slouží v době podávaného výkonu. Existuje totiž mnoho regionů, které v určitou dobu a v určitém smyslu fungují jako přední regiony a jindy, v jiném smyslu jako regiony zadní.

účinkující chovat takovým způsobem, který poskytnutí této pomoci umožňuje [ibid.: 225].

Interakční řád

Mnozí interpreti dnes spatřují hlavní význam Goffmanova díla v tom, že je v něm demonstrováno, jak v elementárních komunikačních situacích vzniká a udržuje se smysuplný interpretovatelný řád. Jedná se o řád, který je udržován díky určitému konsensu a je reprodukován každodenní rutinou, jež je současně jakousi jeho předběžnou zárukou.

Pojem interakční řád (*the interaction order*), který Goffman používá, se vztahuje na ony prostory, příležitosti a setkání, v rámci kterých jednotlivci – v bezprostřední fyzické přítomnosti ostatních – dospívají k pracovnímu konsensu o povaze reality. Vzájemnou pozorností, účastí a koordinací jednání vznikají situace sociálních setkání, jež mají svůj relativně autonomní soubor pravidel, který je zároveň jejich předpokladem i výsledkem.

Lidé, jak konstatuje J. Keller, sledují pravidla hry, kterou sami nevymysleli, a dodržují určité rituály, nikoli proto, že by to pro ně bylo zvláště výhodné, nýbrž z prosté obavy před vyobcováním ze společenského života. Dodržováním stanovených rituálů signalizují ostatním, že se na ně mohou spolehnout i v případě, že hra, na kterou všichni přistoupili, asi příliš smyslu mít nebude [Keller 1991: 124].

Každý jednající se v procesu interakce nachází v situaci, která je ve smyslu výsledku otevřená, přináší různá překvapení, a je proto také riskantní a ohrožující. Ke zkušenosti jiných lidí nemáme žádný přímý přístup, a tak se snažíme zkoumat cizí zážitky z náznaků a výrazových forem cizího těla. Každé takové poznání zůstává ovšem pochybné, předběžné a plné omylů. Každodenní interakce, charakterizované otevřeností a nutností rozhodovat, mohou být zvládnuty pouze prostřednictvím habitualizované sociální regulace. Její nasazení je ovšem omezené, a tak jednání jednotlivců zůstává nadále vystaveno neurčitosti, a tím také strachu. V kontaktu s jinými osobami je nutné ustavičně opatrně vytyčovat společnou půdu. Společenský styk s (nutně cizími) interakčními partnery – ať už jsou si fyzicky, intelektuálně a emocionálně sebevíc blízcí – je proto polem překvapení, která mohou být spojena s omyly a zklamáním.

Goffman rozlišuje dva druhy interakcí – centrované a necentrované. Centrované/zaostřené interakce (*focused interaction*) jsou ty, v nichž zúčastněné osoby orientují svoji pozornost ke společnému centru – ohnisku (tématu, úkolu); v necentrovaných/nezaostřených interakcích (*unfocused interaction*) tento společný fokus pozornosti chybí [Hettlage a Lenz 1991: 35]. Zejména v centrovaných interakcích jsou tělo a vlastní já maximálně zranitelné. Každý „nesprávný“ výraz, pohyb nebo držení těla se stává signálem ke zvýšené ostražitosti.

Ke stabilizaci interakce slouží pravidla, kteří řídí chování jedinců po způsobu gramatických pravidel. Některá z těchto pravidel jsou symetrická, jiná asymetrická [Goffman 1967: 52] (asymetrická jsou např. vojenská pravidla zdravení). Určitá pravidla jsou závazná, u některých je jejich dodržování pouze očekáváno. Všem pravidlům je však společné to, že slouží jako vodítka pro řešení praktických problémů interakce.

V rámci „interakčních rituálů“ přisuzuje Goffman zvláštní význam dvěma „ceremoniálním kódům“, které označuje výrazy *deference* (úcta) a *demeanor* (mravy, způsoby) [ibid.: 47 an.]. Deference se projevuje ve zdrženlivém chování (např. mlčenlivost v trapných situacích) a zdvořilosti (komplimenty, pozdravy apod.); demeanor ve způsobech

(např. způsoby stolování), které musí jednající projevít, aby dokázal svou spolehlivost jako partner.

Stabilita interakce není něčím daným, nýbrž je nutné se o ni neustále zasazovat. Pokud se tato regulace zhroutí, sociální skutečnost přestává být sdílena. Na příkladu chování dětí, komiků, opilců či psychicky narušených jednotlivců Goffman dokládá, jak snadno může tato křehkost sociálního světa vyjít najevo.

Při každém setkání musejí jeho účastníci dešifrovat různé významy, interpretace a návrhy; každé setkání vyžaduje určitou „práci“ na dorozumění. Žádný diskurs přitom není srozumitelný bez objasnění kontextu. Jen tak lze rozlišit, co je míněno vážně a co je legrace, co je naivita a co přetvářka, co je oděv z nutnosti (armáda) a co karneval nebo dokonce schizofrenie [Hettlage 1999: 194].

Pro kontext, který je v interakci vždy spolupřítomný, používá Goffman pojem „rámce“ (*the frameworks*), který převzal od Gregory Batesona. „V kontextu charakteristických dat daného rámce je jednání ve svém významu určitelné – tj. čitelné.“ [Šrubař 1993: 8] Bez této definiční formy nelze jednání porozumět.

Rámcem se rozumí vedle časo-prostorových předpokladů i všechny zkušenosti, nevyřčené informace a cíle, které umožňují zařadit to, co se koná „uvnitř“ a co „vně“ situace. „Jednou z funkcí rámce je definice toho, co je v probíhající interakci hlavním a co vedlejším dějem, popřípadě jaké návaznosti jsou v daném rámci pro další jednání vyloučeny, tj. co je sice v dané situaci viditelné a v principu možné, ale musí být ignorováno.“ [Šrubař 1993: 8-9]

Zasazení do rámce předpokládá kulturně sdílené interpretační vzorce a interpretaci ze strany účastníků interakce. Jedna z těžkostí, která při tom vzniká, spočívá v tom, že základní formy primárních rámců mají určité modulace, jejichž znaky musejí být dešifrovány, aby bylo možné v určité situaci přiměřeně jednat. Není-li vyloučeno podvádění, zakrývání pravých úmyslů a snaha o manipulaci, pak je nutné řešit otázku, zda je to, co probíhá, předstírané nebo skutečné. Dojde-li pak v důsledku vzájemného klamání k potížím (*reality-troubles*), hrozí, že věrohodnost každodennosti bude stažena z oběhu [Hettlage 1999: 196].

Jedinec a instituce

Jedním z problémů, kterým Goffman věnoval značnou pozornost, je problém osobní identity. Zkoumá, jak jednotlivci ve svém životě zacházejí se svým vlastním „já“ a jakými způsoby se snaží uchovat svou vnitřní integritu a pocit důstojnosti v rolích, které jsou jim vnuceny. Tento badatelský zájem se zřetelně odráží v knize *Asylums*, v níž analyzoval vztahy pacientů a ošetřovatelů v prostředí psychiatrické léčebny, a je patrný i v *Encounters*, kde je obsažen slavný Goffmanův koncept „distance od role“.⁵

Obecně platí, že je ve vlastním zájmu každého jednotlivce neohrožovat interakci, v níž se angažuje. Zároveň se však individuum nechce nechat ovlivňovat a poškozovat příliš velkým tlakem ze strany institucí. Proto se na jedné straně podrobuje pravidlům, zatímco se na druhé straně snaží vyjádřit svou nezávislost výstavbou vlastního, odstíněného světa.

⁵) Pojem „distance (odstup) od role“ charakterizuje případy, kdy je role hrána úmyslně bez vnitřního ztotožnění, resp. kdy jednající udržuje odstup mezi tím, co si myslí, a rolí, kterou hraje.

Goffmanův teoretický systém má, jak je zřejmé, i výrazný etický rozměr. Smyslem interakce, jak zdůrazňuje, není jenom představit „já“ způsobem, který ostatní schvalují, nýbrž také toto „já“ před ostatními chránit. Každý musí toho druhého uznávat jako „posvátné vlastní já“, jež nesmí být zraněno, nýbrž se neustále musí uctívat s distancí plnou respektu [Hettlage 1999: 198]. Goffmanovy detailní analýzy sociálních situací zkoumají ambivalenci a napětí mezi charakterem institucí a jedincem; ambivalenci pravidel, která sice „já“ omezují, ale zároveň ho před sociálními riziky, jako jsou stud, trapnost či degradace, ochraňují [Weiss 1993: 81]. „Stigma“, které může činit jednotlivce diskreditovatelným, proto nelze v této perspektivě pojímat jednoduše jako nějaký konkrétní příznak (barva kůže, tělesná vada apod.), nýbrž jako omezení interakční perspektivy, které zabráňuje jedinci realizovat jeho možnosti.

Goffman zdůrazňuje, že jednotlivci jako angažovaní představitelé svého vlastního „já“ žijí v morálkou prostoupeném světě, jehož požadavky primárně spočívají v udržení interakčního řádu. Tím, že jedinec dostatečně uznává toho druhého a dovoluje mu, aby si vytvořil a potvrdil svou identitu, spolupodílí se na budování základny tohoto řádu.

Tomu ostatně slouží i dodržování interakčních rituálů a respekt k interakčním konvencím. Goffmanův pohled je ovšem příliš kritický na to, aby vyzvedal harmonistické pojetí interakce a řádu. Z toho důvodu hovoří pouze o „*modu vivendi*“ nebo o „pracovním konsensu“. Dramaturgie každodennosti není Goffmanem (jak je mu to často podsouváno) interpretována jenom po způsobu divadelní hry, nýbrž také jako morální a funkcionální proces tvorby řádu. Proinstitucionální chápání morálky (které posiluje společenský *status quo*) Goffman vyvažuje názorem, že morálka se nezřídka staví právě proti moci institucí, aby odvrátila nevhodné požadavky společnosti k vlastnímu „já“.

JIRÍ ŠUBRT je odborným asistentem na katedře sociologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Zabývá se sociologickou teorií, výzkumem veřejného mínění a médií. Je autorem knih *Civilizační teorie Norberta Eliase (Praha, Karolinum 1995)*, *Problém času v sociologické teorii (Praha, Karolinum 2000)*, *Postavy a problémy soudobé sociologické teorie (Praha, ISV 2001)* a *vedoucím autorského kolektivu práce Kapitoly ze sociologie veřejného mínění (Praha, Karolinum 1998)*.

Literatura

- Collins, R., M. Makowsky 1984. *The Discovery of Society*. (Third Edition) New York: Random House.
- Giddens, A. 1999. *Sociologie*. Praha: Argo.
- Goffman, E. 1967. *Interaction Ritual: Essays of Face-to-Face Behavior*. Garden City, NY: A Doubleday Anchor Original.
- Goffman, E. 1973. *Asyle: Über die soziale Situation psychiatrischer Patienten und anderer Insassen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Goffman, E. 1974. *Frame analysis: An Essay on the Organization of Experience*. New York: Harper and Row Publishers.
- Goffman, E. 1999. *Všichni hrajeme divadlo: Sebe prezentace v každodenním životě*. Praha: Nakladatelství Studia Ypsilon.
- Hettlage, R., K. Lenz (Hrsg.) 1991. *Erving Goffman – ein soziologischer Klassiker der zweiten Generation*. Bern, Stuttgart: Verlag Paul Haupt.
- Hettlage, R. 1999. „Erving Goffman (1922-1982).“ S. 188-205 in *Klassiker der Soziologie. Von Talcott Parsons bis Pierre Bourdieu*, hrsg. von D. Kaesler. München: Verlag C. H. Beck.

- Keller, J. 1991. *Úvod do sociologie*. Praha: SLON.
- Sociologické školy, směry, paradigmata*. 1994. Praha: SLON.
- Šrubař, I. 1993. „Sociální jednání a sociální řád.“ *S-obzor, Čtvrtletník pro kritickou sociologii*, č. 4: 5-17.
- Weiss, H. 1993. *Soziologische Theorien der Gegenwart: Darstellung der großen Paradigmen*. Wien, New York: Springer-Verlag.

Social Housing in Europe 2000

Martin Lux (editor)

Vydal Sociologický ústav AV ČR
Ministerstvo pro místní rozvoj

Sborník vybraných prezentací z mezinárodního semináře *Social Housing in Europe 2000*, který proběhl v Praze 6.-7. října 2000. Díky široké účasti výzkumníků i praktiků v oblasti bydlení ze zemí Evropské unie (EU) a transformujících se zemí nabízí sborník mezinárodní srovnání systémů sociálního bydlení a hlavních vývojových trendů. V angličtině.

Autoři:

Prof. Hugo Priemus, Delft University of Technology, Nizozemí
Dr. Kenneth Gibb, University of Glasgow, Velká Británie
Dr. Ivan Tosics, Metropolitan Research Institute, Maďarsko
Eva Geröhazi, Metropolitan Research Institute, Maďarsko
Dr. József Hegedüs, Metropolitan Research Institute, Maďarsko
Dr. Alina Muziol-Weclawowicz, National Economy Bank, Polsko
Zdislaw Slabkowicz, Forum of Social Housing Associations, Polsko
Elena Szolgayová, Ministry for Construction and Regional Development, Slovensko
Ing. Mgr. Martin Lux, Sociologický ústav AV ČR, Česká Republika

Jednotlivé výtisky můžete objednat na adrese:

Tým Socioekonomie bydlení
Sociologický ústav AV ČR
Jilská 1
110 00 Praha 1
e-mail: lux@soc.cas.cz
fax: 02/ 2222 1658